

ANDELİP ve OĞUZNAMEŞİ

— 3 —

Himmet BİRAY

(5. Sayıdan Devam)

Andelip'in bu eseri, on sekiz satırlık giriş ve on bir tane küçük destandan ibarettir. Doğu kavimlerinin edebiyatlarında büyük eserlerdeki giriş kısmının, bir kaç bölüm halinde verilmesine daha sık rastlanır. Fars-Tacik edebiyatlarında eski zamanlardan beri revaçta olan bu gelenek, Türkmen edebiyatında ve bu arada Andelip'in eserlerinde de esas alınmıştır. Halbuki «Oğuzname»nin girişinde uzun münacaatlar, hâhişler, yalvarışlar ve diğerleri yok. Onda sadece iki bend münacaat var. Girişin son bentleri insanlık tarihine, özellikle de Oğuz Han'ın ortaya çıkışına tahsis ediliyor. Bundan sonra eserin diğer destanları başlıyor. Destanların sonu doğu edebiyatının geleneğine uyularak hâhişler ile bitiyor. En sonda ise merkiye bulunuyor.

Destanda şekil yönünden farklılıklar da göze çarpıyor. Doğu edebiyatlarındaki bir kısım sanat eserinde belli bir konunun yorumu ele alınmadan, çeşitli vakalar, çatışmalar ve tipler öne çıkarılmadan, sadece bazı siyasi-sosyal konular ortaya atılıyor ve konu bunların etrafında geliştiriliyor. Gerektiğinde hikayeler, rivayetler ve tarihi hadiseler ile destekleniyor. Bunların hepsi şiir olarak ve çoğunlukla da mesnevi şeklinde veriliyor. Nizami'nin «Sırlar Hazinesi», Sadî'nin «Bostan», Dövlätmemmet Azadî'nin «Vagzi

Azat» isimli eserleri böyle edebi nüshalardır. Bunların bazıları sanat yönünden edebi eser olsa da, asıl sanat eserlerine göre ahlâk, hukuk, felsefe gibi sosyal ilimlerle ilgili eserlere daha yakındırlar. Andelip'in Oğuznamesi de bu gibi eserler arasındadır. Bu sebeple onda «Leyla-Mecnûn»daki, «Yusuf-Züleyha»daki gibi edebi temaları veya diğer edebi söyleyişleri değil, tarihin şiirle söylenmesini görüyoruz.

Oğuzname, ne de olsa gerçek bir tarihçinin kaleminden çıkmış başlı başına bir tarih eseri değildir. O, tamamen Andelip'in sanatkarlığından vücut bulmuş bir eserdir. Bu durum ise onun, aynı zamanda bir sanat eseri olmasını da sağlamıştır. Edebiyat ilmi onu işte bu sebepten öğrenmektedir.

Eser, esasen Oğuz Han'ın şahsiyetinin ve faaliyetlerinin etrafında dönmüyor. Birinci destan, Keyumers zamanında Karahan'ın oğlu Oğuz Han'ın, Süleyman devrinde şahlık ettiğini, Hitay seferi sırasında İtbarak ile yapılan savaşı ve bu savaşta Oğuz Han'ın yenilişini anlatıyor.

İkinci destan, Uygur neslinden İlhân İbn-i Hova'nın karısının kuru bir ağacın içinde dünyaya getirdiği oğlu Kıpçak'ın Oğuz Han tarafından birçok ile baş yapılmasını ve büyüyen Kıpçak'ın İran seferi sırasında Semerkant'a, Harezmi'ye varışını konu ediniyor. Kıpçak'ın doğumu ve tahta çıkı-

şı, destanda zamanın başlangıcı olarak kabul ediliyor. Yine Kıpçak-Oğuz zamanından tâ Cingiz Han devrine kadar olan müddetin dört bin elli yıl (Oğuzdan tâ ki Cingiz Hanga çenli/ Geçipti dört müng yıl dahı eli) denilmesi tarihle uygun düşmüyor.

Oğuznamenin üçüncü destanı Oğuz Han'a ait olmayıp Cingiz Han'ın tarihini beyan etmektedir. Andelip, Cingiz Han'ın tarihini yazarken, esâsen Reşidüddin'in tarihinden faydalanmış olmalıdır. Ondaki malûmatlar «Câmiü't-Tevârih»deki malûmatlarla benzerlik göstermektedir. Dördüncü destan baştaki birinci destanın devamıdır. Burada İtbarak Han'a yenilen Oğuz Han'ın on yedi yıl boyunca çok büyük bir ordu toplaması, bütün Türkleri bir bayrak altında birleştirmesi, sonra yine çok büyük bir tantane ile Hitay'a sefer etmesi, İtbarak Han'ın karşılık vermeden kaçması, onun yakalanıp getirilmesi gibi olaylar yer alıyor. Beşinci destanda İslâm ilmi esasmda insanlık tarihi gözden geçiriliyor ve eski devrin dört kısımdan ibaret olduğu hatırlatılıyor:

1. Pişdâdiler tarihi, 2. Keyâniler tarihi, 3. Eskâniler tarihi, 4. Sâsânîler tarihi. Andelip, Pişdâdiler tarihinin onbir sülâleden ibaret olduğunu ve onların ilk önce Keyumers'le başladığını haber veriyor. Beşinci destanın bu şekildeki kompleks girişinden sonra, yine Oğuz Han'ın Şüşen ile savaşı ve üstün çıkışı, Şüşen'in Oğuz Han'ın ordusunda sergerdelik edişi, onun serdarlığındaki Türk ordularının Horasan'ı, Bistam'ı, Taşkent'i, Semerkant'ı, Buhara'yı, Belh'i, Gurdan'ı, Keşmir'i alışları, Keşmir Hanı Yağma Han'ın öldürülüşü söz konusu ediliyor. Altıncı destanda Oğuz Han'ın bu büyük seferden sonra bir yıl boyunca Bedeşan'da dinlenmesi, daha sonra Amuderya'dan geçişi, Azerbaycan, Ermenistan, Irak, Şam ülkelerinin üzerinden Mısır'a varışı, geçtiği yerlerdeki vilâyetlerin tamamını savaşız a-

lışı, büyük imparatorluğu kurmak için yeni bir devlet sistemini meydana getirişi dile getiriliyor.

Yedinci ve sekizinci destanda Oğuz Han'ın damgalarıyla ilgili halk materyallerinin kahntıları, damgaların yazıya geçişi konusunda malûmat ve bilmecelerden örnekler veriliyor. Dokuzuncu destan Oğuz Han'ın Mısır'a gidişi sırasında Şam'a varışıyla ilgili, Onuncu destan onun seksenüç yıllık seferden sonra kendi yurduna dönüşü ve burada ölüşünden bahsediyor. Bu şekilde Oğuz Han'ın tarihi sona eriyor. Eserin onbirinci destanı, kısaca Oğuz'un oğullarının hükümdarlığından söz ediyor. En sonraki on ikinci destan ise sadece mersiyeden ibaret. Oğuznamedeki esas vakalar bunlardır.

Eserdeki vakaların beyan edilışinde sıranın, devamlılığın tam olmadığı açıkça görülüyor. Klasik şairimizin, Oğuz Han hakkında söylemek istediği şeyleri ve geliştirdiği fikirleri Oğuz Han'la doğrudan ilgili olmayan yahut da uzaktan ilgili olan ve aslına esasına bakılmayan bazı materyaller vasıtasıyla söylediğini apaçık görmek mümkündür.

Sanat mahsülü eserlerde olduğu gibi «Oğuznamede» de ana fikir belirgin vakalarla ortaya konulmuyor. Andelip, Oğuz'un tarihini teferruatlı şekilde ortaya koymuş, onu gerekli yerlerde açık delillerle, rivayetlerle veya hikâyelerle süsleyip okuyucununun tarihe yönelmesini kolaylaştırmıştır. Eserin dokuzuncu destanı Oğuz Han'ın «Oğuz Han'ın Şam-ı Şerife varışı hakkında destan» diye isimlendirilmiştir. Burada Andelip, Oğuz'un büyük hanlığı idare etmekteki yöneticilik hünerini dikkat çekici bulmakta ve sâde bir şekilde beyan ederek önce tarihi materyalin kendisini ortaya koymakta sonra da onu rivayet ile desteklemektedir.

Oğuz Han bir gün kölelerini yanına çağırıp onların birine ok, diğere yav vererek birini maşrik çölü-

ne, diğerini mağrip çölüne gönderiyor. Okun mağrip çölüne, yayın maş- rık çölüne gömülmesini emrediyor. Sonra :

Diydi Ay Han, Gün Han, Yıldız Hanga: «Barın avga, maşrık çölüstanga»

Diydi Dağ Han, Gök Han, Deniz Hanga: «Barın avga, mağrip çölüstanga»

(Dedi Ay Han, Gün Han Yıldız Han'a «Gidin ava, maşrık çölistanına»

Dedi Dağ Han, Gök Han, Deniz Han'a «Gidin ava, mağrip çölistanına»)

diye emrediyor. Böylece mağrip çölüne varan oku buluyor, maşrık çölüne varan da yayı buluyor. Rivâyet Oğuz Han tarafından aşağıdaki gibi özetleniyor :

Diydi Oğuz yayını tapganga «Siz şâ Bolar sizler, cahanda bolgul ege»

Dahi ok tapganga diydi «İlçi...»

Bu işlerge pikirlendi palcı

(Dedi Oğuz yayı bulana «Siz şah

Olun sizler, cihanda olun agah»

Dahi ok bulana dedi «Elçi...»

Bu işlere düşündü falcı.)

Eserdeki silah ve güç ön plana çıkarılmadan söz ve adaletin geçerli olduğu büyük hakanlık kurmak ve onu sosyal karakterli olarak zulüm etmeden idare etmek konusudaki fikir, oldukça saygı değer ama hayali bir fikirdir.

Manzumedeki bu rivayetin tesirli oluşu, onun eskiden beri Türkmen halkının arasında yaşamasından veya bu rivayeti ilk defa Andelip'in edebiyata sokmasından dolayı olmayıp, Onun Oğuz Han hakkındaki rivayete adaptasyonundan dolayıdır. Gerçekten hem destanın başında, vakanın başladığı sırada Oğuz Han, ferasetli ket-hüda, büyük devlet adamı olarak göz önüne geliyor. İşte buradan başlayan vaka, başka bir hususu —feodal cemiyetin sosyal tabakalarının durumunu, mutlak hükümdarlığı— da ön plana çıkarıyor Esir köleler, altından yapılan meşhur ok ve yaylar, şehzadelerin usta avcılıkları ve diğerleri okuyucunun zihninde canlanıyor. İbtidâi

cemiyetlerdeki sonsuz başıbozukluk, boy çarpışmaları, çeşitli talanlar, hayvancılık alanları ve sulak araziler için küçük çaplı ama ardı arkası kesilmeyen ayaklanmalardan başlayıp, çeşitli siyasi-sosyal meselelere ait olan oldukça geniş ve dikkate değer yönler, destanda anlatılmak isteniyor. Bu durumda tek ve sarsılmaz bir imparatorluğa aday bir devlet hakkındaki anafikir elbette büyümeyi esas alıyordu. Yine burada mutlak hükümdarlık ve tavizsiz monarşinin olması da şüphesizdir. Gerçekten imparatorluğun başında duran Oğuz Han'ın eserde silâh gücüyle devlet idare etmenin tamamen karşısında olan, her türlü maksada adaletle ulaşmayı devlet yönetmenin temel kanunu sayan bir kişi sayılmasına rağmen, mutlak monarşiye dayanan bir hükümdarın kendi ibtidâi kanunlarının var olduğu ve var olacağı, adalet konusundaki fikirlerinin ise yalnız doğu edebiyatlarındaki bir geleneğin mahsulü olduğu, tarihin gelişmesinden bellidir. Hatta eserin onuncu destanında Oğuz Han'ın ulu toy düzenleyip, geniş imparatorluğu üç kısma ayırması da bu kuvvetli imparatorluğun dağılmasına işaret ediyor. Demek ki, Andelip'in 18. asır Türkmen cemiyetindeki çeşitli karışıklıkların karşısına böyle büyük bir imparatorluğu koyması ve onu adaletili sayması hakikate uygun olmayıp sadece Andelip'in arzusuna, ütopyasına bağlıdır.

Eserdeki fikirler yönünden görülen tezat, Oğuz Han'ın seferleri ile daha sonraki nasihatları arasında daha da belirginleşiyor. Yaşadığı devrin sosyal ilişkilerinden Andelip'in memnun olmaması ve onun adalet konusundaki temel arzuları, Oğuz Han'ın şahsında ortaya konulmuştur. Neticede Oğuz Han, Andelip'in destanında âdil hükümdar rolünde karşımıza çıkıyor. Tezat da zaten buradadır. Çünkü Oğuz Han'ın seferleri hakikate uygundur. Ama nasihatleri ise gerçekte

Andelip'in ortaya attığı fikirlerdir, arzulardır.

Eserde Oğuz Han'ın nasihatleri, hususen de devlet idaresi konusunda verdiği öğütler âdillığın ve ferâsetin gereğine uygun olarak izah ediliyor. Oğuz Han, destanda her türlü meselede zor kullanmanın, güç göstermenin, silah kullanmanın karşısında bulunuyor. İşin hakikatine kötülük ve kavgayla değil de, akıl, ferâset ve sağduyu ile ulaşmayı tavsiye ediyor: «Ben işin silâh ile değil de ferâset ile görülmesini, âdillığı ve ferâsetli olmayı istiyorum.»

Oğuz Han'ın sefer ve hayat görüşü de Andelip'in yazdığına göre şu fikirlere dayanıyor. Oğuz Han şöyle diyor:

«Adil bir sövgülü mağşuk cahanda
Ana yok düşman eşger zamanda»
(Âdil bir sevgili maşuk cihanda
Ona yok düşman âşikâr zamanda)

Gerçekten Andelip'in ortaya koyduğuna göre Oğuz Han, büyük gayelere adaletin neticesinde ulaşıyor. O bu gayelere halkın zorla değil de gönüllü olarak hizmet etmesinin mümkün olduğunu vurguluyor. Oğuz Han başka bir misalde de yine bu fikri dile getiriyor: «Ben kendi maksadımı söyleyip, kendi güzelliğinde, insanların önüne örnek olarak koydum. Bu ise insanları kendine çekti. Ben elime silah olarak bir iğne bile almadım. Ben sadece söz ile iş gördüm. Bunun için de sıkıntı içindeki ülkeler gelip tâbi oldular. Ben onlara: 'Gel de benim gittiğim yola; sen de git' demedim. Bütün gücümle gayeme halkın da akıl erdirmesini sağladım. Bu, sonunda böyle de oldu. Bu gün ben kendi büyük maksadıma ulaştım.» Oğuz Han diliyle Andelip, onun zaferlerinin sırrını şu şekilde izah ediyor:

«Anm yolu şuldur: Denglik adılın
Bezep tutdum, özi berkitdi ilni»
(Onun yolu şudur: Eşitliği adaleti
Bezeyip tuttum, özü -eşitlik ve adalet-
berkitti ili.)

Bunun gibi güzel, didaktik, felsefi fikirler, doğu edebiyatının tarihinde, hususen de orta asır edebiyatında oldukça yaygın bir şekilde devam ettirilmiştir. «Oğuzname» de belli bir derecede bu fikri işliyor ve bu fikrin yayılmasına hizmet ediyor.

Andelip'in Oğuznamesi, gerçek manada edebi bir eser göz önüne alındığında, tarih eserine yakınlığı ile dikkati çekiyor. Sanat değeri olan edebiyatın esas mayası olan kahraman, insan duygularının ve arzularının ele alınışı, girift vakaların sanatkârâne bir şekilde tasviri ve diğer hususlar «Oğuzname»de mükemmel olarak bulunmasa da, onda edebiyatın çeşitli elementleri mevcuttur.

Oğuzname dil meselesinde, esasen orta asırdaki Türkmen yazılı edebiyatının kelime hazinesine yakındır. Bunun haricinde belli bir miktarda tarihi-coğrafi tedbirler, halkın kullandığı kelimelerden örnekler de vardır.

Eserdeki her bölüm kendi başına bir destan olarak isimlendirilmiştir. Mesela: «Kıpçak Han'ın doğulması hakkında birinci destan», «Oğuz Han'ın Karahıtay'ı alması hakkında beşinci destan», «Oğuz Han'ın Şâm-ı Şerife varışı hakkında dokuzuncu destan», «Oğuz Han'ın oğullarını padişahlık makamına oturtup nasihat etmesi hakkında onbirinci destan» vs. Her bölüm eski yazılı edebiyatın geleneğine göre bitiyor. Bölümlerdeki şiir yapısı da aynı şekilde gitmeyip çeşitlilik arz ediyor.

«Oğuzname» mesnevi şeklinde yazılmıştır. Ama bu şiir şekli eserin tamamında görülmemektedir. Mesela, Oğuzname'nin girişten sonraki birinci destanı aaba şeklindedir. Bu şekil manzumenin sekizinci destanında da karşımıza çıkıyor. İşte bunun bir örneği:

«Atası akıl
Enesi nakıl
Bir gız doğulmuş
Yigirmi dört şekil»

Burada bent aaba formunda verilmiştir. O da mana bakımından bilmece olup, Oğuz Han'ın damgaları, yani alfabe hakkında halk arasında söylenip gelen anlatımlardır. Demek ki Oğuz Han'ın yazdığı damgaların (harflerin) toplamı yirmi dördüttür. Bunun ayrıca Oğuzname'deki tayfa adlarıyla bir olması da kuvvetle muhtemel. Çünkü tarihçilerin malûmatlarına göre Oğuzlar yirmi dört bölükten (boydan) ibarettir

Eserde kullanılan şekil sadece bu olmayıp farklı şekiller de vardır. Mesela :

«Kim alsa anı
Bütün ömrünü
Şat olup geçirgey,
Tut bil emrini
İndi yeser siz,
Yovnu basar siz,
Siz dolup-daşıp,
Ornun gısar siz.»

«Oğuzname»de şairin diğer şiirlerindeki mahareti çok fazla karşımıza çıkıyor. Hatta «Oğuzname»de edebi-

yat sanatının en önemli kaidelerinden olan kafiyeler de her yerde birbiriyile uygun düşmüyor. Halbuki Andelip, sadece mısra sonlarındaki kafiyelerin ustası değil, iç kafiyeleri de ustalıkla kullanan bir şairdir. Andelip'in kafiyeye oldukça itina ve itibar gösterdiğine, onun lirik şiirleri şahitlik ediyor.

«Oğuzname»de olduğu gibi, onun «Nesimi», «Sagdı Vakkas» ve benzeri manzumelerinde de edebiyat sanatının kurallarının tam tatbik edilmediği mâlumdur. Gerçekten edebiyat teorisyenleri, şiirin, tarihi vakaları dile getirdiği zaman, lirik şiirlerdeki gibi güzel hünerleri ortaya koyamadığını ve koyamayacağını izah etmektedirler.

Bununla birlikte bütün eksikliklere rağmen, Andelip'in Oğuznamesi, tarihi temayı işlediği için sadece onun sanatında değil, bütün Türkmen edebiyatı tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Kendi devrinin tarihi içinde ele alınıp teferruatlı bir şekilde öğrenildiğinde onun kıymeti daha da artacaktır.

Sabahtan vardım da yanına durdum
Gül yüzünü yere yıktı da geçti
Son kimin yârisin diye de sordum
Bir cevap vermeden baktı da geçti

Dilber nerde doğmuş nerde illeri
Ermeni mi yoksa Rum mu dilleri
Al yanakta açan gonca gülleri
Bir hoşça gönlüme soktu da geçti

Karacaoğlan der ki örülmüş başı
Daha on beşine girmemiş yaşı
Ok imiş kirpiği, yay imiş kaşı
Atarak sinemi yıktı da geçti